

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Rechtsmacht anno 2020: Over de verantwoordelijkheid van Nederland om Nederlandse kinderen in Syrië, Turkije en Irak te beschermen

Liefwaard, T.; Sandelowsky-Bosman, C.

Citation

Liefwaard, T., & Sandelowsky-Bosman, C. (2020). Rechtsmacht anno 2020: Over de verantwoordelijkheid van Nederland om Nederlandse kinderen in Syrië, Turkije en Irak te beschermen. *Nederlands Juristenblad*, 95(25), 1801-1805. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138073>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138073>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Rechtsmacht anno 2020

Over de verantwoordelijkheid van Nederland om Nederlandse kinderen in Syrië, Turkije en Irak te beschermen

Ton Liefwaard & Chrisje Sandelowsky-Bosman, datum 23-06-2020

Er verblijven ten minste 205 kinderen 'met een Nederlandse link' in Syrië en Turkije. Mogelijk zijn er ook 'Nederlandse kinderen' in Irak. De Nederlandse regering heeft herhaaldelijk verklaard zich niet te willen inspannen om deze kinderen te beschermen door hen naar Nederland te halen. Zowel rechtbank als gerechtshof hebben in een kort geding aangespannen namens kinderen in Syrië geen rechtsmacht willen aannemen vanwege het gebrek aan zeggenschap en effectieve control ter plaatse. In dit artikel wordt betoogd dat het goed zou zijn indien de Hoge Raad een ruimere interpretatie hanteert van het concept rechtsmacht met als gevolg dat de Nederlandse regering gehouden is alles in het werk te stellen om de rechten van de Nederlandse kinderen in Syrië, Irak en Turkije te beschermen. Het past niet om vast te houden aan een rechtsmachtbenadering die gebaseerd is op een 'oude' wereld en die deze kinderen feitelijk in de kou laat staan.

1. Inleiding

Er is terecht veel te doen over het al dan niet ophalen van de kinderen van Nederlandse uitreizigers in voormalig IS-gebied (Syrië en Irak) en Turkije. Volgens de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) verblijven er in totaal ten minste 205 kinderen 'met een Nederlandse link' in Syrië en Turkije.^[2] Mogelijk zijn er ook 'Nederlandse kinderen' in Irak.^[3] De situatie waarin deze vaak jonge kinderen zich bevinden is ronduit zorgwekkend en levensbedreigend en staat op gespannen voet met internationale kinderrechten.^[4] De Nederlandse regering heeft herhaaldelijk verklaard zich niet te willen inspannen om deze kinderen te beschermen door hen naar Nederland te halen. De kinderen en hun ouder(s) zijn wel welkom om zich te melden bij een ambassade of consulaat in de buurt. Nederland zal echter niet actief uitreiken naar deze kinderen, ondanks het aanbod van de Verenigde Staten, de Koerden en het Rode Kruis, om daarbij te helpen.^[5] Eerder is al uitvoerig geschreven over deze kwestie en over het belang om de kinderen die overduidelijk een band met Nederland hebben, via hun eigen nationaliteit of die van hun ouders, actief te beschermen.^[6] Ook de Kinderombudsvrouw, verschillende maatschappelijke organisaties en journalisten hebben de Nederlandse regering opgeroepen om kinderen op te halen uit de kampen.^[7] Hieruit spreekt een grote bezorgdheid over het welzijn en de rechten van deze kinderen en een behoefte om de regering te bewegen verantwoordelijkheid te nemen voor hun bescherming. Nederland staat met haar passieve beleid niet alleen. Ook andere landen, waaronder Duitsland, België en Frankrijk, kiezen ervoor om kinderen in beginsel niet op te halen. Dit heeft onder meer geleid tot internationale kritiek en tot juridische procedures met verschillende uitkomsten. Zo oordeelden rechters in Duitsland en België eerder dat de betreffende regeringen de kinderen moesten ophalen,^[8] terwijl de Franse Raad van State concludeerde dat de Franse regering hiertoe niet verplicht was.^[9] Eerder riep het Europees Parlement lidstaten van de Europese Unie op om alle Europese kinderen te repatriëren,^[10] een oproep die resoneert met de oproepen van diverse andere internationale organisaties.^[11] In 2019 hebben verschillende landen waaronder ook Nederland kleine groepen kinderen opgehaald.^[12] Het beleid bleef echter onveranderd. In Nederland hebben inmiddels twee gerechtelijke instanties zich gebogen over de kwestie naar aanleiding van een kort geding aangespannen met betrekking tot zesenvijftig Nederlandse kinderen in Noord-Syrië.^[13] De zaak is nu aanhangig bij de Hoge Raad der Nederlanden. Op 24 april 2020 publiceerde de advocaat-generaal (A-G) zijn conclusie.^[14] Een van de centrale juridische vraagstukken in deze procedure is of deze kinderen onder de rechtsmacht van Nederland vallen in de zin van artikel 2 lid 1 van het VN-Kinderrechtenverdrag (IVRK), en daarmee onder de verantwoordelijkheid van Nederland wat betreft de bescherming van hun mensen- en kinderrechten. Zowel de rechtbank als het gerechtshof oordeelden dat de kinderen niet onder de rechtsmacht van Nederland vallen. En ook de A-G komt na een uitvoerige analyse tot deze conclusie. Wij menen dat het goed zou zijn indien de Hoge Raad een ruimere interpretatie hanteert van het concept rechtsmacht met als gevolg dat de Nederlandse regering gehouden is alles in het werk te stellen om de rechten van de Nederlandse kinderen in Syrië, Irak en Turkije te beschermen. Deze kwestie kan overigens niet geheel los worden gezien van de aard van de (positieve) verplichtingen van de Nederlandse regering voor deze kinderen.

2. Reflecties op rechtsmacht en extraterritoriale werking

Het is evident dat de kinderen in Syrië, Irak en Turkije kinderrechten hebben die dienen te worden beschermd. Rechtsmacht dient in de onderhavige zaak te worden gezien als het juridische ankerpunt voor het toewijzen van de verantwoordelijkheid aan een bepaalde staat om deze bescherming te bieden. Indien kinderen vallen binnen de rechtsmacht (of rechtssfeer) van een bepaalde staat, rusten op deze staat de verplichtingen die voortvloeien uit internationale mensenrechtenverdragen,

waaronder het IVRK. Oorspronkelijk werd rechtsmacht vooral gekoppeld aan het grondgebied van een staat. Inmiddels is onder invloed van onder meer de rechtspraak van Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) ruimte gekomen voor extraterritoriale werking van mensenrechtenverdragen, waarbij sprake moet zijn van zeggenschap of controle over personen of 'effective control' over een deel van een gebied buiten het eigen grondgebied.^[15] Dit moet echter restrictief worden uitgelegd. De A-G gaat hier in zijn conclusie uitgebreid op in.

De rechtsmachtbepaling van het IVRK, artikel 2, laat eveneens ruimte voor rechtsmacht buiten het grondgebied van een verdragsstaat. Uit de totstandkomingsgeschiedenis van artikel 2 IVRK blijkt dat rechtsmacht bewust niet is beperkt tot het grondgebied van staten 'in order to cover every possible situation'.^[16] Het VN-Comité voor de Rechten van het Kind lijkt ook een ruimere interpretatie van rechtsmacht voor te staan, ofschoon het zich nog niet heeft uitgelaten over een situatie als de onderhavige. In de context van migratie heeft het overwogen dat staten ook een verantwoordelijkheid hebben jegens minderjarige onderdanen buiten hun grondgebied. Deze kinderen zouden toegang moeten hebben tot kindvriendelijke consulaire dienstverlening.^[17] Ook zijn deze staten volgens het VN-Comité gehouden om maatregelen te nemen om de kinderen te herenigen met hun familie.^[18] Voorts heeft het VN-Comité zich op het standpunt gesteld dat migrantenkinderen die pogen het grondgebied van een verdragsstaat te bereiken onder de rechtsmacht van die verdragsstaat kunnen vallen, ^[19]ondanks het gebrek aan zeggenschap over hen of *effective control* over het gebied waar ze zich bevinden. Dit kan aan de orde zijn indien de verdragsstaat een helpende hand zou kunnen bieden.

Het meest verstrekkend is de opvatting van het VN-Comité over de extraterritoriale werking van het IVRK met betrekking tot de impact van internationaal opererende ondernemingen.^[20] Het Comité benadrukt in dit verband expliciet dat rechtsmacht niet territoriaal begrensd is.^[21] Het Comité overweegt dat staten een verantwoordelijkheid hebben om in samenwerking de rechten van het IVRK te realiseren. Nu het IVRK door nagenoeg alle landen in de wereld is geratificeerd^[22] zou de bescherming van kinderrechten een gedeelde zorg moeten zijn van zowel de verdragsstaten waar bedrijven zetelen ('home states'), als die waar bedrijven (ook) opereren ('host states').^[23] Hoewel de voornaamste verplichting tot het respecteren, beschermen en realiseren van kinderrechten rust op de 'host state', rust er ook een verantwoordelijkheid op de 'home state' voor zover er sprake is van een redelijk verband tussen de activiteiten van het bedrijf (met impact op kinderen) en deze verdragsstaat. Een dergelijk verband bestaat volgens het Comité als het bedrijf (statutair) geregistreerd is in die verdragsstaat of indien het centrum van de bedrijfsactiviteiten zich daar bevindt.^[24] Deze benadering heeft betrekking op een andere context, maar het laat zien dat het Comité zich openstelt voor een realiteit die inherent is aan de toegenomen globalisering en dat het zich realiseert dat dit vraagt om een interpretatie van rechtsmacht die ervoor zorgt dat kinderrechten niet alleen theoretisch zijn maar ook praktisch van betekenis.

Zowel rechtbank als gerechtshof hebben geen rechtsmacht willen aannemen vanwege het gebrek aan zeggenschap en *effective control* ter plaatse. De rechtbank overwoog: 'De kinderen bevinden zich immers in het buitenland, daar waar Nederland geen zeggenschap heeft.' Het gerechtshof oordeelde dat nu de Staat in Syrië 'geen enkele zeggenschap en ook geen *effective control* heeft', de Staat geen rechtsmacht kon uitoefenen over de kinderen. Het gerechtshof overwoog weliswaar dat de Staat, gegeven het aanbod van de Koerden, de Verenigde Staten en het Rode Kruis om te helpen bij het terughalen van de kinderen, 'een zekere feitelijke invloed zou kunnen uitoefenen op de positie van geïntimeerden' maar concludeerde dat daarmee geen rechtsmacht kon worden aangenomen.^[25] Het gebrek aan rechtsmacht leidde ertoe dat aanklagers geen rechtstreeks beroep op mensenrechtenverdragen toekwam.^[26]

De A-G heeft eveneens geconcludeerd dat rechtsmacht zich voornamelijk uitstrekt tot personen op het grondgebied van een verdragsstaat.^[27] Het betoog in de literatuur dat zou moeten worden aangeknoopt bij de feitelijke mogelijkheid tot beïnvloeding van de situatie in een bepaald gebied of met betrekking tot een bepaald persoon vanuit mensenrechtelijk perspectief,^[28] wijst hij af. Een dergelijke lezing van rechtsmacht staat volgens hem te ver af van de gangbare uitzonderingsgronden op het territorialiteitsbeginsel; zeggenschap over personen en 'effective control' over een grondgebied. Die refereren immers aan een 'doen' van verdragsstaten en niet een nalaten. Verder refereren ze aan feitelijke mogelijkheden tot implementatie van mensenrechten en niet aan potentiële mogelijkheden.^[29] De A-G wijst er wel op dat het niet ondenkbaar is dat het EHRM in de toekomst 'een nieuwe uitzondering op het territorialiteitsbeginsel' aanvaardt, al zal dit wel een bijzondere en op individuele omstandigheden gebaseerde rechtvaardiging behoeven.^[30] Ook wijst hij op een vergelijkbare en thans aanhangige zaak tegen Frankrijk waarbij het mogelijk ook zal gaan over de vraag of het nalaten van repatriëring van kinderen uit Syrië te rechtvaardigen is in het licht van de verantwoordelijkheden van Frankrijk. De A-G ziet echter geen aanleiding de Hoge Raad aan te bevelen op deze kwesties vooruit te lopen.^[31]

Wat ons betreft laat de positie van de Nederlandse kinderen in Syrië, Irak en Turkije treffend zien dat de gangbare benadering van rechtsmacht niet langer adequaat is. Ook zien wij in de uitzonderlijke en zeer schrijnende situatie van deze kinderen aanleiding om te bepleiten dat de Hoge Raad niet wacht op het EHRM, maar zelf een ruimere interpretatie kiest, waarbij uitdrukkelijk aandacht wordt besteed aan de keuze van de Nederlandse regering om de kinderen niet actief te beschermen (lees: een nalaten bescherming te bieden), ondanks mogelijkheden daartoe. Het is duidelijk dat de rechten van deze kinderen ernstig in het geding zijn, waarbij het recht op leven het meest in het oog springt (artikel 6 IVRK). De kinderen lopen grote en levensbedreigende risico's, hun ouders (vaak moeders) kunnen de benodigde bescherming niet bieden en de overheden van de betreffende landen (Syrië, Turkije en Irak) kunnen of willen geen bescherming bieden. Syrië bijvoorbeeld lijkt de controle in Noord-Syrië volledig kwijt te zijn geraakt.^[32] De directe schendingen worden hoofdzakelijk

begaan door de alliantie van niet-statelijke actoren onder leiding van de Koerden, te weten de *Democratic Federation of Northern Syria*,^[33] die geen partij is bij mensenrechtenverdragen. Het resultaat is dat de kinderen zich in een vacuüm bevinden, terwijl er een duidelijke link is met Nederland op basis van nationaliteit. Dit gegeven steekt schril af tegen de opmerkingen van de Minister voor Rechtsbescherming en de Minister van Justitie en Veiligheid dat indien de kinderen van uitreizigers de Nederlandse nationaliteit hebben of aanspraak hebben op de Nederlandse nationaliteit, zij het recht hebben om terug te keren naar Nederland. 'Een Nederlander kan toegang tot Nederland niet worden ontzegd', aldus de ministers.^[34] De Nederlandse regering is verder op de hoogte van de levensbedreigende omstandigheden waarin de kinderen verkeren, de onmogelijkheid dat ze afdoende bescherming kunnen vinden bij hun ouders en de feitelijke onmogelijkheid om zelfstandig en veilig terug te keren naar Nederland. En de regering beschikt over het aanbod om hulp te krijgen bij de repatriëring van de kinderen.

Uit de beperkte uitzonderingsgronden van zeggenschap en *effective control* blijkt een groot vertrouwen in de staat als hoeder van mensenrechten. Indien de ene staat (tijdelijk) zeggenschap of controle verliest over respectievelijk een persoon of deel van zijn territorium, dan is er een andere staat die de verantwoordelijkheden kan nemen voor de bescherming van burgers. Het is echter de vraag of deze benadering nog steeds afdoende is. De onderhavige zaak laat zien dat zeer kwetsbare kinderen tussen wal en schip zijn geraakt. Op een iets abstracter niveau is het de vraag of de restrictieve benadering nog wel past in de wereld van nu. Economische en geopolitieke belangen en daarmee gepaarde gaande internationale betrekkingen en internationaalrechtelijke verplichtingen zijn al lang niet meer begrensd tot staten.^[35] Daarbij stellen moderne communicatietechnieken landen in staat om veel beter dan voorheen informatie te verzamelen en uit te wisselen over onderdanen en hun behoefte aan bescherming. Internationale samenwerking ter bescherming van mensenrechten (zie ook artikel 4 IVRK) kan daarmee beter worden gefaciliteerd. Rechtsmacht, zeker daar waar er potentiële mogelijkheden bestaan om in samenwerking met anderen (Koerden, de Verenigde Staten en het Rode Kruis) mensenrechten (beter) te beschermen, zou er dan ook niet toe mogen leiden dat kinderen zich *de facto* in een vacuüm blijven bevinden.^[36] Want dat is de realiteit voor de Nederlandse kinderen. Geen overheid lijkt zich om hen te bekommeren. Als de Nederlandse rechtsmacht niet mag worden aangenomen, wie is er dan nog wel verantwoordelijk voor de bescherming van deze kinderen? Naar ons idee zou Nederland zich als de 'home state' niet moeten kunnen ontdoen van verantwoordelijkheid in deze. Alleen dan kan worden gerespecteerd dat artikel 2 van het IVRK bedoeld is te voorzien in een oplossing voor 'every possible situation' en dat kinderrechten uiteindelijk altijd van praktische betekenis moeten zijn.

3. Tot besluit

Nederland staat niet alleen in deze kwestie. Ook andere landen, waaronder buurlanden België, Duitsland en Frankrijk, laten na om 'hun' kinderen te beschermen. Duidelijk is dat de mensenrechten van Nederlandse kinderen ernstig in het geding zijn en dat de Nederlandse regering volhardt in haar beleid om deze kinderen niet actief te beschermen, ondanks dat zij er niet zelf voor hebben gekozen om af te reizen naar IS-gebied. Natuurlijk ligt het op het pad van Syrië, Turkije en Irak om stappen te zetten om alle kinderen op hun grondgebied te beschermen. Hiertoe worden de regeringen van deze landen ook opgeroepen. Tegelijkertijd blijkt de praktijk weerbarstig, niet in de laatste plaats omdat deze kinderen worden geassocieerd met IS en terrorisme. Het past niet om vast te houden aan een rechtsmachtbenadering die gebaseerd is op een 'oude' wereld en die deze kinderen feitelijk in de kou laat staan. Nederland kan immers met hulp van anderen een uitweg bieden aan deze kinderen, maar wil er eenvoudigweg niet aan. Van het recht zou je mogen verwachten dat het helpt te voorkomen dat mensen- en kinderrechtenbescherming in de 21e eeuw in bepaalde gevallen toch illusoir is. En gelet op de urgentie, zou het, anders dan de A-G concludeert, wat ons betreft op het pad van de Hoge Raad liggen om Nederland aan te spreken op haar verantwoordelijkheid om de mensenrechten van deze Nederlandse kinderen te beschermen. Wie komt er anders nog voor hen op?

Voetnoten

[1]

Prof. mr. T. Liefwaard is hoogleraar kinderrechten en tevens vice-decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden en mw. mr. C. Sandelowsky-Bosman is onderzoekster bij de afdeling Jeugdrecht van de Universiteit Leiden.

[2]

AIVD, *Uitreizigers en terugkeerders*. 'Hoeveel Nederlanders zijn uitgereisd naar een jihadistisch strijdgebied en bevinden zich nog daar of in de regio?', Den Haag, aivd.nl.

[3]

In 2018 berichtte de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) dat er ook kinderen met een Nederlandse link in Irak verblijven, zie NCTV, 'Veiligheidsimplicaties wel of niet terughalen van uitreizigers en minderjarige kinderen uit kampen in Syrië' (2018), rijksoverheid.nl.

[4]

C. Sandelowsky-Bosman & T. Liefwaard, 'De verantwoordelijkheden van Nederland voor kinderen met een Nederlandse link in voormalige IS-strijdgebieden gezien vanuit het internationale kinderrechtenspectief', *NJCM-Bulletin* 2019, 44(3). Zie ook de hieronder besproken kort geding uitspraken van de rechtbank en het gerechtshof.

[5]

NJCM-Bulletin 2019, 44(3).

[6]

Zie Sandelowsky-Bosman & Liefwaard 2019, voetnoot 4; T. Spronken, '56 kinderen in IS-kampen', *NJB* 2019/2693, afl. 43; W. Ferdinandusse, 'Nederlandse kinderen in Syrische kampen. Geen rechten over de grens?', *NJB* 2020/963, afl. 16; T. Liefwaard, 'Kinderen uit IS-gebied', *FJR* 2018/1; en H.U. Jessurun D'Oliviera, 'Nederlandse kalifaatkinderen aan hun lot overlaten? Nee toch!', *NJB* 2018/494, afl. 10.

[7]

M. Kalverboer, 'Haal de kinderen terug uit Syrië, ze hebben hulp nodig', *NRC Handelsblad* 15 oktober 2019; UNICEF, 'Terugkeer van kwetsbare Nederlandse kinderen moet onderdeel worden van het Nederlands beleid', 18 juni 2019, [unicef.nl](https://www.unicef.nl); F. Jensma, 'Hoe redelijk kan het zijn om de IS-kinderen te laten stikken?', *NRC Handelsblad* 21 & 22 december 2019.

[8]

Zie bijv. Administratief Gerechtshof van Berlijn-Brandenburg (Duitsland) 6 november 2019, ECLI:DE:OVGBEBB:2019:1106. OVG10S43.19.00 en Rechtbank van eerste aanleg Brussel (België) 11 december 2019, 2019/90/C, geanonimiseerd, www.rechtbanken-tribunaux.be/sites/default/files/nieuwsartikels/IS111219.pdf.

[9]

Zie bijv. Franse Raad van State 23 april 2019, N° 429668, 429669, 429674, 429701.

[10]

European Parliament, Resolution of 26 November 2019 on children's rights on the occasion of the 30th anniversary of the UN Convention on the Rights of the Child (2019/2876(RSP), www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0066_EN.html).

[11]

Children and armed conflict, Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, UN Doc. A/HRC/40/49, 2019, para 20; Human Rights Council, *Visit to France, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism*, UN Doc. A/HRC/40/52/ Add.4, 8 May 2019, par. 47; U.N. High Commissioner for Human Rights 'Protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism', UN Doc. A/ HRC/40/28, 10 January 2019; OSCE, 'Guidelines for Addressing the Threats and Challenges of "Foreign Terrorist Fighters" within a Human Rights Framework', 2018, p. 68, www.osce.org/odihr/393503?download=true.

[12]

In 2019 repatrieerde Kosovo 74 kinderen; Frankrijk, 17; Zweden, 7; België, 6 en Noorwegen, 5. Een handjevol wezen werd opgehaald door Duitsland, Oostenrijk, het Verenigd Koninkrijk, Finland, Denemarken en Nederland; Emma Broches, 'What is Happening With the Foreign Women and Children in SDF Custody in Syria?' *Lawfareblog* (24 March 2020), www.lawfareblog.com/what-happening-foreign-women-and-children-sdf-custody-syria.

[13]

Zie Rb. Den Haag 11 november 2019, ECLI:NL:RBDH:2019:11909 en Hof Den Haag 22 november 2019, ECLI:NL:GHDHA:2019:3208. De Nederlandse nationaliteit van deze kinderen is door de Rechtbank Den Haag aangenomen (r.o. 4.3), welke aanname in hoger beroep niet is weersproken.

[14]

Parket bij de Hoge Raad 24 april 2020, ECLI:NL:PHR:2020:412 (hierna A-G).

[15]

EHRM 7 juli 2011, appl. no. 55721/07 (*Al-Skeini e.a./Verenigd Koninkrijk*).

[16]

M. Den Heijer en R. Lawson, 'Extraterritorial Human Rights and the Concept of 'Jurisdiction'', in: Vandenhoe et al., *Global justice, state duties: the extraterritorial scope of economic, social, and cultural rights in international law* (p. 153-191), 161, onder verwijzing naar S. Detrick, *The United Nations Convention on the Rights of the Child. A Guide to the 'Travaux Préparatoires'*, (Martinus Nijhoff Publishers 1992), 147.

[17]

Joint General Comment No. 4 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 23 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on State obligations regarding the human rights of children in the context of international migration in countries of origin, transit, destination and return, CMW/C/ GC/4-CRC/C/GC/23, 16 november 2017, par. 17(e) en 19.

[18]

Ibid, par. 37.

[19]

Joint General Comment No. 3 (2017) of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 22 (2017) of the Committee on the Rights of the Child on the general principles regarding the human rights of children in the context of international

migration, CMW/C/GC/3- CRC/C/GC/22, 16 november 2017, par. 12.

[20]

VN-Comité voor de Rechten van het Kind, *General Comment No. 16 (2013) on State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights*, CRC/C/GC/16, 17 april 2013.

[21]

Ibid, par. 39.

[22]

Alleen de Verenigde Staten hebben het IVRK niet geratificeerd.

[23]

VN-Comité 2013, *supra* noot 20, par. 41. Zie art. 4 IVRK.

[24]

VN-Comité 2013, *supra* noot 20, par. 43.

[25]

Hof Den Haag *supra* noot 13, r.o. 6.3.

[26]

Hof Den Haag *supra* noot 13, r.o. 6.3.

[27]

A-G *supra* noot 14, par. 4.7.

[28]

A-G *supra* noot 14, par. 4.16. Zie ook Sandelowsky-Bosman & Liefwaard 2019, *supra* noot 4, o.a. onder verwijzing naar Den Heijer & Lawson, *supra* noot 16.

[29]

A-G *supra* noot 14, par. 4.19.

[30]

A-G *supra* noot 14, par. 4.25.

[31]

A-G *supra* noot 14, par. 4.27 en 4.28.

[32]

Zie bijv. H. Doornbos, 'IS-vrouwen en -kinderen ophalen wordt nog een hele toer', *Het Parool* 16 november 2019, parool.nl.

[33]

De *Syrian Democratic Forces* is een alliantie tussen verschillende Koerdische en Arabische milities die tegen IS hebben gestreden. De effectieve leiding is in handen van de YPG, volgens de Minister van Veiligheid en Justitie de gewapende tak van de Koerdische partij PYD die banden heeft met de PKK; [Kamerstukken II 2018/19, 29754, nr. 254](#).

[34]

Minister voor Rechtsbescherming, Antwoorden Kamervragen over het artikel 'Speciale opvang voor jihad-kinderen bij terugkeer in Nederland', 20 september 2019, kenmerk 2692716. Zie art. 10 lid 1 IVRK.

[35]

Zie ook Raad van State, Jaarverslag 2017.

[36]

Zie ook E. Benvenistit, 'Sovereigns as Trustees of Humanity: On the Accountability of States to Foreign Stakeholders', *The American Journal of International Law* 2013, 107, 2, p. 295-333; en N. Bhuta, 'The Frontiers of Extraterritoriality – Human Rights Law as Global Law', in: N. Bhuta (red.), *The Frontiers of Human Rights. Extraterritoriality and its Challenges*, Oxford University Press 2017, p. 10.